

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο γράφων διανύει ήδη μια υπερτριακονταετή παράδοση στη συστηματική επεξεργασία του Γενικού Μέρους του Ποινικού Δικαίου, με αφητηρία το 1991, όταν ανέλαβα με αποκλειστική μου ευθύνη την επιμέλεια της νέας έκδοσης του συγγράμματος του αιμνήστου *Ιωάννη Γεωργάκη «Ποινικό Δίκαιο – Διδασκαλία»* (1991). Ακολούθησε, ένα χρόνο μετά, η πρώτη έκδοση του έργου *«Διάγραμμα Ποινικού Δικαίου – Γενικό Μέρος»* (1992). Η ενθουσιώδης υποδοχή που του επιφύλαξε το αναγνωστικό κοινό αλλά και οι συνεχώς νέοι προβληματισμοί που κέντρισαν το ενδιαφέρον του συγγραφέα και επέβαλαν την ένταξή τους στο όλο δογματικό σύστημα του Γενικού Μέρους του ποινικού δικαίου, τέλος δε η ανάγκη για συνεχή συμπλήρωση και ανανέωση της ύλης του, οδήγησαν στη συνέχεια σε τέσσερις ακόμη εκδόσεις του Διαγράμματος (δεύτερη έκδοση τον Νοέμβριο 1993, τρίτη έκδοση τον Μάιο 1995, τέταρτη έκδοση τον Δεκέμβριο 1998, πέμπτη έκδοση τον Φεβρουάριο 2003).

Πλήρη μορφή γνώρισε η επεξεργασία του Γενικού Μέρους με την έκδοση του εκτενούς έργου μου *«Σύνοψη Ποινικού Δικαίου»* σε δύο τόμους (Α' τόμος 2010, Β' τόμος 2012). Με αυτή το έργο είχε πάρει την τελική μορφή στην επιθυμητή από τον συγγραφέα έκταση και βάθος ανάπτυξης. Όμως, οι ραγδαίες εξελίξεις των τελευταίων ετών σε νομοθεσία (κυρίως με τη σχετικά πρόσφατη θέσπιση του νέου Ποινικού Κώδικα τον Ιούλιο του 2019), και νομολογία (σε αντίθεση με μια μάλλον διαπιστούμενη «τελμάτωση» του κλασσικού ποινικού δόγματος) οδήγησαν στην ανάγκη νέας, ενημερωμένης και εκσυγχρονισμένης έκδοσης. Πράγματι, η θέσπιση του νέου Ποινικού Κώδικα επέφερε σημαντικές αλλαγές στην εικόνα του σύγχρονου ελληνικού ποινικού δικαίου: Η κατάργηση των πταισμάτων, η ριζική αναθεώρηση του συστήματος των ποινών και των θεσμών που συνοδεύουν την έκτισή τους (αναστολή, υπ' όρον απόλυση), η απόλειψη ή ο εκσυγχρονισμός πολλών θεσμών του Γενικού Μέρους (υποτροπή, μετατροπή, αόριστη κάθειρξη), όσο και επιμέρους διατάξεων του Ειδικού Μέρους, η εξάλειψη των υπηρεσιακών εγκλημάτων κατά της περιουσίας και της ιδιοκτησίας, η κατάργηση του δρακόντειου νόμου 1680/1950 και η ενσωμάτωσή του σε σαφώς ηπιότερη μορφή στις κοινές διατάξεις του Ειδικού Μέρους, η επέκταση της κατ' έγκληση δίωξης και στις κακουργηματικές μορφές των εγκλημάτων κατά περιουσιακών εννόμων αγαθών, ο εκ νέου εκσυγχρονισμός των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, η συνέχιση της μεταρρύθμισης του δικαίου των ανηλίκων, αποτελούν κάποιες από τις πολλές σημαντικές εξελίξεις στο νέο δίκαιο, η εναρμόνιση των οποίων με τις διατάξεις του παλαιού δικαίου που διατηρήθηκαν αποτελεί στοίχημα για τη νομολογία αλλά και πεδίο δόξης λαμπρό για τη θεωρία.

Στην αρχή του όλου έργου προτάσσεται η κυριότερη ελληνική βιβλιογραφία του Γενικού Μέρους του ποινικού δικαίου, η οποία περιλαμβάνει τα βασικά γενικά συγγράμματα που αναφέρονται σε αυτό, στη δε αρχή κάθε κεφαλαίου προστίθεται σχεδόν

εξαντλητικός κατάλογος των δημοσιεύσεων που αφορούν την συγκεκριμένη ύλη. Το ποινικό δίκαιο, ως εφαρμοσμένη επιστήμη, δεν επιτρέπεται να αγνοεί τις θέσεις και τις εξελίξεις της νομολογίας. Αντίθετα, μόνο η στενή σχέση και ο διαρκής διάλογος με αυτή είναι δυνατόν να προάγουν την ποινική επιστήμη. Για τον λόγο αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αναλυτική παράθεση της νομολογίας, η οποία, πέρα από την πρακτική της χρησιμότητα, συμβάλλει αποφασιστικά και στην ανάπτυξη και κατανόηση του ποινικού δόγματος. Σε τελευταία ανάλυση, η νομολογία φέρει το βάρος να είναι ο κείριος και αυθεντικός ερμηνευτής και εφαρμοστής του ποινικού δικαίου: Το ποινικό δόγμα είναι, όπως προκύπτει από την ίδια τη σημασία της λέξεως, μια «άποψη» (έστω και αν αυτή έχει περιβληθεί το κύρος και τη βαρύτητα μακρόχρονης και πολύπλευρης επιστημονικής επεξεργασίας), ενώ η νομολογία αποτελεί «γεγονός» που αντικατοπτρίζεται άμεσα και καθ' ολοκληρία στην καθημερινή νομική πράξη και επιφέρει στους πολίτες τις συνέπειες που προβλέπει ο νόμος. Βέβαια αυτό, δεν μειώνει την τεράστια σημασία του ποινικού δόγματος που αποτελεί ένα είδος υποστηρικτή αλλά και επιτηρητή της νομολογίας, με σχολιασμό, κριτικές παρατηρήσεις και υποδείξεις, αλλά ταυτόχρονα της προσφέρει και το απαραίτητο επεξεργασμένο υλικό και την επιχειρηματολογία, προκειμένου αυτή να διαμορφώσει τη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού. Όμως, χωρίς τη διαλεκτική αλλά και συνθετική αντιπαραβολή με τη νομολογία, οποιαδήποτε προσπάθεια αναπτύξεως του δόγματος του ποινικού δικαίου θα αποτελούσε «κενό γράμμα» με μειωμένη θεωρητική και πρακτική σημασία. Έτσι, ο μόνιμος και σε βάθος διάλογος της θεωρίας με τη νομολογία αναδεικνύεται σε βασικό μέλημα αλλά και χαρακτηριστικό του παρόντος, ο οποίος υλοποιείται με την ενσωμάτωση σε μεγάλη έκταση της νομολογίας στο κείμενο, είτε με ευθεία αναφορά στις απόψεις της, που συνήθως δίνουν και την κατεύθυνση περαιτέρω δογματικής επεξεργασίας των επιμέρους ζητημάτων, είτε με τη μορφή αποτύπωσης παραδειγμάτων που εξηγούν τους θεωρητικούς προβληματισμούς, είτε με τη μορφή, στο τέλος κάθε ενότητας, παράθεσης περιπτωσιολογίας από τη νομολογία, ώστε έτσι να δίνεται η πλήρης εικόνα της αντιμετώπισης των επιμέρους ζητημάτων στην πράξη. Επίσης, εκτός της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων γίνεται επιλεκτική αναφορά και σε ενδιαφέρουσες αποφάσεις αλλοδαπών δικαστηρίων που έχουν δημοσιευθεί στον ελληνικό νομικό τύπο και γι' αυτό τον λόγο είναι εύκολα προσπελάσιμες στον Έλληνα αναγνώστη.

Στόχος του παρόντος κειμένου είναι η μεθοδική παρουσίαση της ύλης που προσφέρει βέλτιστη δυνατότητα αφομοίωσης και η εμβάθυνση στη λεπτομέρεια εκεί όπου αυτό έχει σημασία, είτε για την καλύτερη κατανόηση των ζητημάτων είτε για την στήριξη της έρευνας της πρακτικής εφαρμογής. Σε κάθε επιμέρους ζήτημα έχει γίνει προσπάθεια να παρατεθούν όλες οι σημαντικές απόψεις που έχουν υποστηριχθεί στην θεωρία, είτε υπό τη μορφή αυτούσιων αποσπασμάτων είτε υπό αυτή της συνοπτικής παρουσίασης. Αυτό μπορεί ενίοτε να αποβαίνει σε βάρος της λιτότητας. Όμως, από την άλλη πλευρά, η καταγραφή και ανάδειξη των απόψεων των εκπροσώπων της θεωρίας σε ένα σύγγραμμα, όπως το παρόν, πέραν του ότι αποδίδει την πλήρη δογματική εικόνα και επίσης συμβάλλει εποικοδομητικά στον επιστημονικό διάλογο, αποτελεί την ελάχιστη οφειλόμενη αναγνώριση στην επίπονη επιστημονική τους προσπάθεια.

Βέβαια, στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο έχει εξαπλωθεί η τάση, κυρίως μεταξύ των νε-

ότερων θεωρητικών, να επιδίδονται σε απέραντες λεπτολογίες και περιπτώσιολογικές αναπτύξεις, ακόμη και όταν αυτό ουδεμία ή ελάχιστη σημασία έχει για την επίλυση των συγκεκριμένων ζητημάτων που απασχολούν. Αυτό εξηγείται εν μέρει και από τον τεράστιο, πλέον, όγκο πληροφοριών που σωρεύονται τη σύγχρονη εποχή σε κάθε κλάδο της επιστήμης, και φυσικά και στο ποινικό δίκαιο, και χρήζουν ανάλογης επεξεργασίας, μπορεί δε να αποβεί εξαιρετικά χρήσιμο για την περαιτέρω ανάπτυξη του ποινικού δόγματος. Από την άλλη πλευρά, αποστολή ενός έργου που ασχολείται με το Γενικό Μέρος του ποινικού δικαίου είναι κατά κύριο λόγο να διευκολύνει τον (κάθε επιπέδου και βαθμού επιστημονικής ωριμότητας) αναγνώστη να δαμάσει και να κατανοήσει τόσο την ύλη στο σύνολό της όσο και τους επιμέρους προβληματισμούς που την απαρτίζουν, διευκολύνοντας έτσι και τη δυνατότητα άμεσης εφαρμογής της θεωρίας στις ανάγκες που ανακύπτουν στην πρακτική καθημερινότητα. Λαμπρό και αξεπέραστο μέχρι σήμερα παράδειγμα μιας τέτοιας επιτυχούς και ισορροπημένα περιεκτικής ανάπτυξεως της ποινικής δογματικής αποτελεί το μνημειώδες έργο του *Νικολάου Χωραφά*, που προσφέρει σε εμάς του νεότερους το «χρυσό μέτρο» κάθε δογματικής ανάπτυξης.

Η παρούσα σε σύγκριση με την προηγούμενη δίτομη έκδοση έχει μια σημαντική παράλειψη: Απαλείφθηκε το ιδιαίτερο κεφάλαιο που αναφερόταν στην ιστορική εξέλιξη του ποινικού δικαίου. Αυτό έγινε κυρίως για λόγους οικονομίας χώρου, αλλά και διότι το κεφάλαιο αυτό παρουσίαζε (με εξαίρεση τη θέσπιση των νέων ποινικών κωδίκων, στην οποία ούτως ή άλλως γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο παρόν) ελάχιστη εξέλιξη, σε σχέση με όσα είχαν ήδη καταγραφεί στην προηγούμενη έκδοση. Παρόλα αυτά, εν όψει του γεγονότος ότι σπανίζουν στον ελληνικό νομικό τύπο μελέτες ή δοκίμια με αντικείμενο την ιστορία του ποινικού δικαίου, η απόφαση αυτή δεν ήταν εύκολη. Μικρή παρηγοριά αποτελεί το γεγονός ότι περιορισμένες ιστορικές αναφορές ευρίσκονται διάσπαρτες σε ορισμένα σημεία του παρόντος, όπως π.χ. στην εισαγωγή, στην ανάπτυξη της αρχής *nulla poena sine lege*, στο κεφάλαιο περί ποινής, στο κεφάλαιο για το δίκαιο ανηλικών κ.λπ. Όσοι λοιπόν ενδιαφέρονται να εντυπώσουν στην ιστορική εξέλιξη του ποινικού δικαίου, παραπέμπονται στην προηγούμενη έκδοση του παρόντος (Σύνοψη Ποινικού Δικαίου, Τόμος Ι, 2010, Κεφ. 2).

Μόλις συμπληρώθηκαν εβδομήντα έτη από τη θέση σε ισχύ του προϊσχύσαντος Ποινικού μας Κώδικα, τον Ιανουάριο του 1951, μέχρις ότου αυτός, τον Ιούλιο του 2019 αντικαταστάθηκε από το νέο Ποινικό Κώδικα. Στο διάστημα αυτό το ελληνικό ποινικό δίκαιο έζησε τεράστια ανάπτυξη. Τις αγωνιώδεις προσπάθειες της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς να στήσουν εκ των ενόντων τα θεμέλια της ελληνικής ποινικής επιστήμης ακολούθησε η εμπνευσμένη προσπάθεια βαθιάς δογματικής εντυπώσεως από τους λαμπρούς Έλληνες θεωρητικούς της δεκαετίας του '60 και του '70. Το τέλος του προηγούμενου και η αρχή του παρόντος αιώνα χαρακτηρίζεται από μια ευρύτατη, τόσο σε πλάτος όσο και σε βάθος, ανάπτυξη του ποινικού δόγματος στη χώρα μας, με συνέπεια αυτό να εμφανίζεται πλέον αυτοτελές και απογαλακτισμένο από τα ξένα δίκαια (ιδίως το γερμανικό) που αποτέλεσαν το πρότυπό του. Για το λόγο αυτό αποτέλεσε συνειδητή και σκόπιμη επιλογή του συγγραφέα η βιβλιογραφική αναφορά σε ελληνικές κατά κύριο λόγο πηγές, με δεδομένη την πλήρη σχεδόν κάλυψη όλων των επί μέρους ζητημάτων από την ελληνική βιβλιογραφία. Έτσι, κατεβλήθη, όπως ήδη ελέχθη, προσπάθεια

για κατά το δυνατόν εξαντλητική παράθεση της σχετικής ελληνικής βιβλιογραφίας στην αρχή κάθε κεφαλαίου, με δεδομένο ότι μια από τις φιλοδοξίες του παρόντος έργου είναι να αποτελέσει «πανδέκτη» της ελληνικής ποινικής βιβλιογραφίας που αφορά το Γενικό Μέρος. Ένα περαιτέρω σημείο ωρίμανσης του δόγματος του Ποινικού Δικαίου αποτελεί και το γεγονός ότι, πέραν των κλασικών συγγραμμάτων του απώτερου ιστορικού παρελθόντος, την τελευταία εικοσαετία είδαν το φως της δημοσιότητας σπουδαία έργα με αντικείμενο την ολική ή μερική επεξεργασία του Γενικού Μέρους, έτσι ώστε οι συχνές αναφορές σε αυτά και η διαλεκτική επεξεργασία τους στο παρόν κείμενο, να αποτελούν ταυτόχρονα επιστημονική ανάγκη και ακαδημαϊκό πρόβλημα.

Αντίθετα, αναφορές σε ξένη βιβλιογραφία λαμβάνουν χώρα επιλεκτικά, όταν πρόκειται για κεφαλαιώδους εμβέλειας ή ιστορικής σημασίας έργα ή εάν συντρέχει ανάγκη συγκριτικής ανάλυσης ή εξειδικευμένης βιβλιογραφικής ενημέρωσης. Πράγματι, εάν ανατρέξει κανείς στην ξένη βιβλιογραφία στο χώρο του ποινικού δικαίου, ιδιαίτερα δε τη γερμανική, θα διαπιστώσει, με εξαίρεση ορισμένα περιορισμένης εμβέλειας σύγχρονα ζητήματα, αφενός μεν μια ακατάσχετη φλυαρία, που τελικά δεν συνεισφέρει κάτι το ουσιαστικό, αφετέρου δε την αγωνιώδη προσπάθεια αναδιατύπωσης βασικών και παραδεδεδεγμένων αρχών του ποινικού δικαίου, με τη μορφή δήθεν «εναλλακτικών λύσεων», οι οποίες όμως, όταν απογυμνωθούν από την επιτηδευμένη φρασεολογία, καταδεικνύουν το ελάχιστο της πραγματικής αξίας τους. Όσο χρήσιμες και αν είναι τέτοιες προσπάθειες ως «ασκήσεις της σκέψης», δεν νομίζω ότι χρήζουν ιδιαίτερης επεξεργασίας σε ένα συστηματικό κείμενο αποτύπωσης των βασικών αρχών και κανόνων του Ποινικού Δικαίου, όπως το παρόν έργο.

Όμως, ενώ το ελληνικό ποινικό δίκαιο στέκεται, όπως εκθέσαμε παραπάνω, σε στέρεα δογματικά θεμέλια, καλείται σήμερα να αντιμετωπίσει την «εισβολή» ξένης προελεύσεως θεσμών, κανόνων και ρυθμίσεων που εντάσσονται υποχρεωτικά λόγω των δεσμεύσεων από τις διεθνείς συνθήκες στο εγχώριο δίκαιο και θέτουν σε κίνδυνο τη δογματική και λειτουργική του στερεότητα. Μέσα σε αυτό το διεθνές περιβάλλον η ανάγκη για επιμελή και ξεκάθαρη δογματική επεξεργασία του ποινικού δικαίου (σε διαρκή, όπως είπαμε, διάλογο με τη νομολογία) καθίσταται ακόμη πιο επιτακτική, αυτή δε ακριβώς την ανάγκη έρχεται να υπηρετήσει ως ταπεινή συνεισφορά και το παρόν πόνημα.

Η συγγραφή ενός Γενικού Μέρους του ποινικού δικαίου είναι μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία να διαπιστώσει ο γράφων το πεπερασμένο της ανθρώπινης φύσεως και μάστιχα στην ιδιαίτερη έκφραση αυτής, την ερευνητική εργασία και τη συγγραφική δραστηριότητα. Πράγματι, ο όγκος των πληροφοριών που έχουν σωρευθεί σήμερα και τις οποίες καλείται να διαχειριστεί ο συγγραφέας είναι τεράστιος, ώστε κάθε ελπίδα για εντελώς άρτια επεξεργασία του να εμφανίζεται εκ των προτέρων μάταιη και ουτοπική. Μετά από όλα αυτά ο κίνδυνος να αποθαρρυνθεί κανείς από την ολοκλήρωση ενός τέτοιου εγχειρήματος συναισθανόμενος τις πιθανότητες αποτυχίας του είναι, όσο και αν αυτό ξενίζει εκ πρώτης όψεως, ευθέως ανάλογος της εμπειρίας και γνώσεως που αποκτά στο ποινικό δόγμα. Με άλλα λόγια, όσο περισσότερο εντρυφά κανείς στα άδυτα της ποινικής επιστήμης, τόσο περισσότερο συνειδητοποιεί την αδυναμία του να δαμάσει με επιτυχία τις πολυσύνθετες νομικές, κοινωνικές και φιλοσοφικές έννοιες

που τη συνθέτουν. Για τον λόγο αυτόν ο συγγραφέας προσβλέπει στην επιείκεια του αναγνώστη αλλά και σε κάθε χρήσιμη υπόδειξη για συμπληρώσεις και διορθώσεις, που θα ληφθούν σοβαρά υπόψη για τις τυχόν επόμενες εκδόσεις.

Βιβλιογραφία και δημοσιευμένη νομολογία ελήφθησαν υπόψη μέχρι και τον Ιούλιο του 2021.

Λίγο πριν ξεκινήσει η διαδικασία της εκτύπωσης τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση, περί τα τέλη Σεπτεμβρίου του 2021, το πολυαναμενόμενο Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης υπό τον τίτλο «Τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας». Το Σχέδιο Νόμου περιελάμβανε 164 άρθρα που εκτεινόταν σε 98 πυκνογραμμένες σελίδες. Αυτονοήτως, η αποδόμηση και η εκ νέου σύνθεση του έργου ήταν αδύνατη – κυρίως για λόγους εκδοτικούς, που συνδέονται με την τήρηση των προθεσμιών που ισχύουν για την διανομή του συγγράμματος σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Παρά ταύτα, και οι δύο τόμοι του έργου ανακλήθηκαν από το τυπογραφείο και καταβλήθηκε μια συντονισμένη προσπάθεια, ώστε –μέσα σε συντομότητα χρονικό διάστημα– το έργο να ανταποκρίνεται στα δεδομένα του Σχεδίου Νόμου (έστω, πριν από την ολοκλήρωση της διαβούλευσης και την εισαγωγή του στην Βουλή προς ψήφιση). Ειδικότερα, έγινε μια προσπάθεια “εκ του προχείρου” ενσωμάτωσης των νομοθετικών ρυθμίσεων που περιέχονται στα άρθρα 1-30 του Σχεδίου Νόμου, με το σκεπτικό ότι το ανά χείρας πόνημα συνιστά ένα εγχειρίδιο του Γενικού Μέρους του Ποινικού Δικαίου, που ως τέτοιο θα έπρεπε να ανταποκρίνεται στα νέα νομοθετικά δεδομένα. Αντιθέτως, οι λιγότερο ουσιώδεις (για ένα σύγγραμμα Γενικού Μέρους) επιμέρους τροποποιήσεις των άρθρων 31-93 του ΣχΝ (αρκετές από τις οποίες αναφέρονται απλώς και μόνο στην τροποποίηση των ποινών των καθ’ έκαστον εγκλημάτων) για τεχνικούς λόγους δεν κατέστη δυνατό να ενσωματωθούν στην παρούσα έκδοση.

Εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω στην σύζυγό μου, *Αικατερίνη Συκιώτη-Χαραλαμπίκη*, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου, για τον γόνιμο διάλογο και τις καίριες υποδείξεις σε επιμέρους ζητήματα, καθώς και για την έμπρακτη ηθική στήριξη που μου παρέσχε απλόχερα καθ’ όλη την διάρκεια εκπόνησης του παρόντος. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στην συνεργάτιδά μου, *Θάλεια Παπασημακοπούλου*, δικηγόρο Αθηνών, για την πολύτιμη υποστήριξή της στην οργάνωση της ύλης και την ενδελεχή επιμέλεια των κειμένων, καθώς και στον υιό μου, *Ιωάννη-Παύλο Χαραλαμπίκη*, ασκούμενο δικηγόρο, για την συνδρομή του στη συλλογή του νομολογιακού και βιβλιογραφικού υλικού.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον συνάδελφό μου στη Νομική Σχολή του ΔΠΘ *Θωμά Σάμιο*, διότι, ήδη από την προηγούμενη έκδοση, περιέβαλε το παρόν έργο με ιδιαίτερη στοργή, μοιράστηκε μαζί μου προβληματισμούς ως προς την τελική μορφή και δομή του, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων υιοθετήθηκε και εντάχθηκε στην παρούσα έκδοση, προέβη σε εξαιρετικά χρήσιμες επισημάνσεις επί της ουσίας, επιμελήθηκε με ιδιαίτερη σχολαστικότητα το κείμενο με βελτιωτικές παρεμβάσεις σε αρκετά σημεία και συνέβαλε στον έλεγχο και την επαλήθευση επιμέρους αναφορών, στηρίζοντας, έτσι, αποτελεσματικά την όλη προσπάθεια. Η άριστη μεταξύ μας συνεργασία

Πρόλογος

και ο άψογος συντονισμός αποτελεί οίωνό ακόμη εντονότερης και ουσιαστικότερης εμπλοκής του στην επόμενη έκδοση του παρόντος.

Ο αγαπητός φίλος, εκδότης Παναγιώτης Σάκκουλας, με τον οποίο μας συνδέει μακρόχρονη προσωπική σχέση και συνεργασία, ήταν αυτός που αγκάλιασε το όλο εγχείρημα με ενδιαφέρον και με ενίσχυσε ηθικά καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας του, μου έκανε δε την τιμή να το εντάξει στο πρόγραμμα του εκδοτικού του οίκου.

Αθήνα / Κομοτηνή, Σεπτέμβριος 2021
Αριστοτέλης Ι. Χαραλαμπίδης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *Τσάτσος Κ.*, Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 1932, *Γεωργάκης*, Η απαγόρευσις της αναλογίας εις το ποινικόν δίκαιον, 1937, *Ζαγκαρόλας*, Η αρχή nullum crimen nulla poena sine lege εις τους νεότερους ποινικούς κώδικες, ΑΠΕ 1937, 95, *Παπακυριακόπουλος*, Δικαιοπλαστική εξουσία του ποινικού δικαστού, 1945, *Ζαγκαρόλας*, Η αρχή «ουδεμία ποινή άνευ πταισματος» και αι από ταύτης παρεκκλίσεις, τεύχ. Α-Β, 1950, *Μαγκάκης*, Το πρόβλημα του οικονομικού ποινικού δικαίου. Συγχρόνως συμβολή εις την θεωρίαν του διοικητικού ποινικού δικαίου, ΠοινΧρ 1958, 385, 465, *Γεωργάκης*, Ποινικόν δίκαιον και φιλοσοφία, 1959, *Μαγκάκης*, Βασικά αρχαί διέπουσιν την σύνταξιν ειδικών ποινικών διατάξεων, ΠοινΧρ 1959, 294, *Χωραφάς*, Αι πνευματικά βάσεις του ελληνικού Ποινικού Κώδικος, ΠοινΧρ 1963, 529, *Τράμπος*, Ερμηνεία ποινικών νόμων και κοινωνικός παράγων, 1964, *Κωνσταντάρας*, Η παρ' ημίν ποινική νομοθεσία και η ερμηνευτική αυτής επεξεργασία, ΝοΒ 1966, 783, *Ψαρούδα-Μπενάκη*, Εγκλήματα και παραβάσεις τάξεως, ΠοινΧρ 1967, 65, *Χριστόπουλος*, Η αρχή της νομιμότητας των ποινών, ΠοινΧρ 1970, 748, *Δέδες*, Το έθιμον ως πηγή κανόνων του ποινικού δικαίου, ΠοινΧρ 1971, 273, *Δέδες*, Το έθιμον εν τω ποινικώ δικαίω, 1972, *Ανδρουλάκης*, Nulla poena sine lege certa, ΠοινΧρ 1973, 513, *Μανωλεδάκης*, Το άρθρο 7 του Συντάγματος και οι ποινικοί νόμοι, ΠοινΧρ 1973, 865, *Παπαδάτος*, Γενικές αρχές της συγχρόνου ορθολογικής και ανθρωπιστικής αντεγκληματικής πολιτικής, τ. Ι (1973), τ. ΙΙ (1977), *Δέδες*, Η έννοια του όρου «νόμος» εις τας ποινικάς διατάξεις του Συντάγματος, ΤοΣ 1975, 235, *Ανδρουλάκης*, Σύνταγμα και ποινική δικαιοσύνη, σε: Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου, 1976, 63, *Κουράκης*, Βάσεις και τάσεις της συγχρόνου αντεγκληματικής πολιτικής, ΠοινΧρ 1978, 1, *Μάνεσης*, Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία, 1980, *Μανωλεδάκης*, Εισαγωγή στο Δίκαιο, 1980, *Μανωλεδάκης*, Η σχετικότητα της ποινικής προστασίας, 1980, *Αναστασίου*, Η αναδρομική ισχύς των ποινικών νόμων, ΕλλΔνη 1981, 102, *Γιαννίδης*, Μια περίπτωση λογικής αναλύσεως και ερμηνείας στο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 1981, 97, *Παρασκευόπουλος*, Η κριτική της ποινικής δικαιοσύνης από τον πολίτη και τον ειδικό, Επιστημονική Επετηρίς Αρμενοπούλου, 1982, 7, *Δασκαλάκης*, Η., Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, 1985, *Κουράκης*, Οι προοπτικές της εγκληματολογίας, Αρμεν. 1985, 117, *Λοβέρδος*, Το ποινικό φαινόμενο στα πλαίσια των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, ΝοΒ 1985, 1542, *Μπιτζιλέκης*, Τα όρια εφαρμογής της αρχής nullum crimen sine lege στους λόγους άρσης του αδικού, ΠοινΧρ 1985, 529, *Ψαρούδα-Μπενάκη*, Η έννοια του «εγγράφου» στον Π.Κ. και οι παράνομες κασσέτες (Παρατηρήσεις στην απόφαση 239/1985 Πεντ. Εφετείου Αθηνών, ΛΕ/511), ΠοινΧρ 1985, 525, *Ανδρουλάκης*, Το «έγγραφο» των άρθρων 13΄, 216 επ. ΠΚ, το «έγγραφο» των άρθρων 178 και 364 ΚΠΔ και η φωτοτυπία, ΠοινΧρ 1986, 785, *Δασκαλόπουλος*, Η ποινική υπόστασις του άρθρου 100 παρ. 1 περ. β΄ του Τελωνειακού Κώδικα, ΠοινΧρ 1986, 23, *Καρκατσούλης*, Η συμβολή της λειτουργικής ανάλυσης στην ποινική νομοθέτηση, ΠοινΧρ 1986, 961, *Αμύγδαλος*, Η συνταγματικότητα των «διοικητικών προστίμων», ΠοινΧρ 1986, 221, *Βεγληρής*, Αόριστος ποινικός νόμος, ΝοΒ 1987, 691, *Γραμματικούδης*, Προβλήματα από τις σχέσεις εγκληματία – θύματος, ΝοΒ 1987, 437, *Hirsch*, Τάσεις μεταρρύθμισης του ειδικού μέρους του ποινικού δικαίου, ΝοΒ 1987, 1113, *Παπαθεοδώρου*, Θυματολογία και αντεγκληματική πολιτική, ΝοΒ 1989, 674, *Μανωλεδάκης*, Η κατάχρηση της

Μέρος πρώτο: Εισαγωγή

ποινικής καταστολής, Μελέτες 1990, 89, Γεωργιάκης, Ιδεοπολιτικοί ορίζοντες του συγχρόνου ποινικού δικαίου, 1991, Γράβαρης, Συγκριτική θεώρηση των ποινικών και των διοικητικών κυρώσεων, σε: Στράγγα, Είδη κυρώσεων και δικαιοίκοι κλάδοι, 1991, 259, Κουράκης, Εγκληματολογικοί ορίζοντες, 1991, Κωνσταντινίδης Αγγ., Το έγγραφο του άρθρου 13 περ. γ' και το τηλετύπημα (telex), ΠοινΧρ 1991, 940, Λίβος, Γλωσσολογική στροφή και ορθολογικό πρόταγμα: προεισαγωγικά σε μια σημειολογία των ποινικών θεσμών, ΝοΒ 1991, 934, Μανωλεδάκης, Πόσο χρήσιμη είναι η νομική θεωρία στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης; Υπερ. 1991, 7, Παύλου, Η φωτοτυπία ως έγγραφο και ως πλαστό έγγραφο, Υπερ. 1991, 301, Ράντος, Έννοια και είδη κυρώσεων εις το φορολογικό δίκαιο, σε: Στράγγα, Είδη κυρώσεων και δικαιοίκοι κλάδοι, 1991, 297, Στράγγα, Η έννοια της κυρώσεως ως θεμελιώδης δικαιοίκοι έννοια, σε: Στράγγα, Είδη κυρώσεων και δικαιοίκοι κλάδοι, 1991, 1, Φαρσεδάκης, Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της, 1991, Χαραλαμπάκης, Η αρχή της αναλογίας κατά την επιβολή παρεπόμενων ποινών και ιδιαίτερα κατά τη δήμευση, Υπερ. 1991, 731, Αργυρόπουλος, Η αυστηρότητα του ποινικού Δικαίου και η δικαστική ανεξαρτησία, ΝοΒ 1992, 1163, Γιαννόπουλος, Πληθωρισμός στην άσκηση ποινικών διώξεων και φθίνουσα δραστικότητα γενικής πρόληψης εγκλημάτων, ΠοινΧρ 1992, 911, Κουράκης, Η ουσιαστική έννοια του εγκλήματος ως έρεισμα για τη διάκριση γνησίων και μη γνησίων ποινών, Υπερ. 1992, 273, Χαραλαμπάκης, Οι προεκτάσεις της σχέσεως εξουσίας και δικαίου στο ποινικό δίκαιο, Υπερ. 1992, 515, Δαλακούρας, Αρχή της αναλογικότητας και μέτρα δικονομικού καταναγκασμού, 1993, Δαρζέντας, Η αυτονομία του πειθαρχικού δικαίου των δημοσίων υπαλλήλων, σε: Νομικά Κείμενα Δημοσίου Δικαίου και Φιλοσοφίας του Δικαίου, 1993, 149, του ιδίου, Τα μεγάλα προβλήματα του πειθαρχικού δικαίου, όπ. παρ., 193, Δημητράτος, Αντεγκληματική πολιτική και συμβολικό ποινικό δίκαιο, ΝοΒ 1993, 1045, Μπέκας, Η χρονική επέκταση ισχύος των ποινικών νόμων, 1993, Μυλωνόπουλος, «Γλωσσικό νόημα» του ποινικού κανόνα και «αληθής βούληση» του ιστορικού νομοθέτη, Η περίπτωση του άρθρου 263Α ΠΚ, ΠοινΧρ 1993, 353, Αλεξιάδης, Η αντεγκληματική πολιτική, σε: Κουράκη (επιμ. έκδ.). Αντεγκληματική πολιτική Ι, 1994, 15, Αναγνωστάκης, Η διαδικασία επιβολής ποινής ως στάδιο αντεγκληματικής πολιτικής, όπ. παρ., 73, Χαραλαμπάκης, Εξουσία, Ποινικό δίκαιο και αντεγκληματική πολιτική, όπ. παρ., 117, Παπαγεωργίου Κ., Κοινωνική ηθική και αντεγκληματική πολιτική, όπ. παρ., 129, Δημητράτος, Όψεις της σύγχρονης προβληματικής στην θεωρία και πρακτική του ποινικού δικαίου, όπ. παρ. 141, Παπαχαλαράμπους, Στρατηγικό πρόταγμα στο ποινικό δίκαιο, όπ. παρ. 151, Αναγνωστόπουλος Γ., Αποτελεσματικότητα της ποινικής καταστολής και αρχή του κράτους δικαίου, όπ. παρ., 171, Καρκατσούλης, Πώς σκέπτεται και ενεργεί ο ποινικός νομοθέτης;, όπ. παρ., 237, Κουράκης, Βάσεις και τάσεις της συγχρόνου αντεγκληματικής πολιτικής, όπ. παρ., 469, Μανωλεδάκης, Η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης (μεταξύ εξουσίας και ελευθερίας) Υπερ. 1994, 1251, Μυλωνάς, Δεσμεύεται ο νομοθέτης ως προς την εγκληματοποίηση συμπεριφορών; Υπερ. 1994, 775, Παπαδόπουλος, Τα χρονικά όρια της ισχύος των ποινικών δικονομικών νόμων, Υπερ. 1994, 975, Γιαννόπουλος, Αντεγκληματική πολιτική και επιμέτρηση της ποινής, ΠοινΧρ 1995, 956, Μανωλεδάκης, Διάλογος με τον ποινικό νομοθέτη 1995, Πανούσης, Το μήνυμα στην εγκληματολογία, 1995, Πανταζόπουλος, Από της λογίας παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα, 2^η έκδ. 1995, Παύλου, Οι αρχές της αναλογίας κατά την επιβολή παρεπόμενων ποινών: ένα αναγκαίο «επιμετρητικό» πρόχωμα; Υπερ. 1995, 453, Prittwitz, Το γερμανικό ποινικό δίκαιο: αποπασιαστικό; επικουρικό; ultima ratio; (Σκέψεις για το λόγο και τα όρια γνωστών συστημάτων περιορισμού του ποινικού δικαίου), Υπερ. 1995, 915, Κρουσταλάκης, Διάλογος (;) θεωρίας και νομολογίας στην ποινική δίκη, Υπερ. 1996, 3, Λαμπροπούλου, Από την εγκληματολογία στην κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου: το μέλλον της εγκληματολογίας, Μνήμη ΙΙ, 1996, 871, Λίβος, Η κατ' επάγγελμα και κατά συνήθεια τέλεση του εγκλήματος, ΠοινΧρ 1996, 1374, Συκιώτου, Αποποινικοποίηση και οιονεί αποποινικοποίηση de jure στην Ελλάδα και τη Γαλλία προς όφελος των διοικητικών κυρώσεων, όπ. παρ. 1119, Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις,

(Πρακτικά Έ' Πανελλην. Συνεδρ. ΕΕΠΔ) 1996, σελ. 25 επ., *Πουλής*, Θρησκευτικό ποινικό δίκαιο, 1996, *Μανωλεδάκης*, Η προστασία των Αδυνάτων στο Ποινικό Δίκαιο, Υπερ. 1996, 931, *Καρεκλάς*, Φυσικό ή θετικό δίκαιο; Η επιστροφή στον κανόνα του Radbruch, Υπερ. 1997, 1181, *Μανωλεδάκης*, Η κοινωνική επίδραση της ποινικής νομολογίας, Υπερ. 1997, 3, *Δημητράτος*, Ένομο αγαθό και διδασκαλία περί εγκλήματος στο ποινικό δίκαιο, 1998, *Κοκκινάκης*, Προλεγόμενα μιας νέας αντεγκληματικής πολιτικής, ΠοινΔικ 1998, 359, *Κρουσταλάκης*, Προβλήματα και προβληματισμοί από την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, ΠοινΧρ 1998, 428, *Κτιστάκης*, Ζητήματα εξορθολογισμού του ποινικού δικαίου, ΠοινΧρ 1998, 1022, *Μανωλεδάκης*, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, 1998, *Μπέκας*, Οι νέοι αυθεντικοί ορισμοί στον Π.Κ. και οι επιπτώσεις του στην τυποποίηση του ποινικού φαινομένου, Υπερ. 1998, 267, *Παπανεοφύτου*, Ποινικό δίκαιο και ποινικό δόγμα υπό το πρίσμα των σύγχρονων αξιώσεων προστασίας από τους κινδύνους της τεχνολογικής εξέλιξης, ΠοινΧρ 1998, 849, *Ροχίν*, Έχει το ποινικό δίκαιο μέλλον; ΠοινΧρ 1998, 705, *Χαραλαμπίκης*, Το ποινικό δίκαιο «υπηρετής» μιας πρόσκαιρης σκοπιμότητας; Υπερ. 1998, 3, *Αλεξιάδης*, Η Ευρώπη σε μια εποχή αλλαγής: αντεγκληματική πολιτική και ποινικό δίκαιο, Υπερ. 1999, 1537, *Hassemer*, «Corpus juris», προς ένα ευρωπαϊκό ποινικό δικαστήριο; Υπερ. 1999, 595, *Hirsch*, Σύγχρονη ποινική νομοθεσία και τα όρια του ποινικού δικαίου, ΠοινΧρ 1999, 981, *Καϊάφα-Γκμπάντι*, «Corpus juris», και τυποποίηση του ποινικού φαινομένου στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπερ. 1999, 621, *Κρουσταλάκης*, Το κοινωνικό κράτος δικαίου και τα κοινωνικά δικαιώματα, Υπερ. 1999, 477, *Μανωλεδάκης*, Προβληματισμοί για τη συγκρότηση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ποινικού δικαστικού χώρου, Υπερ. 1999, 1091, *Μαργαρίτης*, «Corpus juris» και ελληνική ποινική δικονομική τάξη, Υπερ. 1999, 1103, *Μπιτζιλέκης*, Γεγονότα και κρίσεις στο δίκαιο και ειδικότερα στο ποινικό δίκαιο, 1999, *Παρασκευόπουλος*, Το «corpus juris» στα πλαίσια διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής, Υπερ. 1999, 605, *Σπινέλλης*, Το «corpus juris» για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπερ. 1999, 3, *Στάγκος*, Η ορθή νομική βάση για τη θέσπιση του corpus juris υπό τους όρους της συνθήκης ίδρυσης της ευρωπαϊκής ένωσης, Υπερ. 1999, 1123, *Αναγνωστόπουλος*, Από το εθνικό ποινικό δίκαιο στο ποινικό δίκαιο των εθνών, ΠοινΧρ 2000, 5, *Δημητράτος*, Προβλήματα ποινικής δογματικής στο κατώφλι της τρίτης χιλιετίας, ΠοινΧρ 2000, 381, *Günther*, Ποινική ευθύνη στην κοινωνία των πολιτών, Υπερ. 2000, 25, *Hassemer*, Προβλεπόμενες εξελίξεις στη δογματική του ποινικού δικαίου και την αντεγκληματική πολιτική, Υπερ. 2000, 3, *Ηλιάδου*, Η προστασία του ανθρώπου από τις εξελίξεις της βιοτεχνολογίας ενόψει της αναθεώρησης του συντάγματος (άρθρο 5γ), Υπερ. 2000, 973, *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Το ποινικό δίκαιο στην καμπή του 2000: με το βλέμμα προς το μέλλον χωρίς αποτίμηση του παρελθόντος; Υπερ. 2000, 47, *Κιούπης*, Η αρχή nullum crimen sine lege certa στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2000, 193, *Κιούπης*, Συνηγορία για τον περιορισμό του ποινικού δικαίου, σε: *Κουράκη* (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική II*, 2000, 135, *Κωνσταντινίδης Άγγ.*, Η έννοια και η λειτουργία του εγγράφου στο ουσιαστικό και δικονομικό ποινικό δίκαιο, 2000, *Μανωλεδάκης*, Μπορεί να επιβιώσει το ποινικό δίκαιο –όπως διαμορφώθηκε μέχρι σήμερα στον ευρωπαϊκό χώρο– και στο νέο αιώνα; Υπερ. 2000, 15, *Μπιτζιλέκης*, Προβληματισμοί της ποινικής δογματικής στην καμπή της χιλιετίας, Υπερ. 2000, 117, *Neumann*, Έχει μέλλον η θεωρία του ποινικού δικαίου; Υπερ. 2000, 129, *Prittwitz*, Περίγραμμα του ποινικού δικαίου και της αντεγκληματικής πολιτικής στην εποχή της παγκοσμιοποίησής, Υπερ. 2000, 203, *Schulz*, Είναι δυνατή η διάσωση της αξιώσεως της αληθείας της ποινικής δίκης; Υπερ. 2000, 91, *Παρασκευόπουλος*, Τα διεθνή ποινικά δικαστήρια στα πλαίσια της διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής στη στροφή του 2000, Υπερ. 2000, 189, *Αλεξιάδης*, Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής, 2001, *Ανδριανάκης*, Θυματολογικά, 2001, *Ζησιάδης*, Η φαιά ζώνη στο οικονομικό ποινικό δίκαιο. Ο «ελεύθερος από το δίκαιο χώρος» και οι «συμβιβασμοί στο δίκαιο», τιμ. τόμ. Δ. Σπινέλλη, 2001, 1295, *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Ευρωπαϊκή σύγκλιση και το ποινικό δίκαιο –σύγχρονες εξελίξεις, ΠοινΔικ 2001, 1284, *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Το ευρωπαϊκό εγχείρημα διαμόρφωσης κοινών ποινικών κανόνων – οι ουσιαστικές διατάξεις του corpus juris

Μέρος πρώτο: Εισαγωγή

κατά το νέο τροποποιημένο σχέδιο των προτάσεων της Φλωρεντίας, ΠοινΧρ 2001, 97, *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Ο κίνδυνος στο ποινικό δίκαιο: Μεταξύ προστασίας των ενόμων αγαθών και εγγυητικής λειτουργίας τους ποινικού δικαίου, τιμ. τόμ. Δ. Σπινέλλη, 2001, 469, *Κιούπης*, Η επίδραση του Διαφωτισμού στο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2001, 577, *Κουράκης*, Το έγκλημα και οι εγκληματολογικές επιστήμες στον 21^ο αιώνα, Πλογ 2001, 801, *Κουράκης*, Ποινικές διατάξεις που μένουν ανεφάρμοστες, Πλογ 2001, 2175, *Κωνσταντινίδης Άγγ.*, Συνέπειες από τη διευρυμένη έννοια του εγγράφου στις μαγνητοβιντεοταινίες και στους ψηφιακούς δίσκους, Πλογ 2001, 1661, *Μανωλεδάκης*, Σκέψεις για την σημασία της νομολογίας του Αρείου Πάγου στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, τιμ. τόμ. Δ. Σπινέλλη, 2001, 677, *Μαυρής*, Η ιστορική διάσταση της αντεγκληματικής πολιτικής, Πλογ 2001, 1595, *Μπιτζιλέκης*, Το τιμωρητικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2001, 289, *Μυλωνόπουλος*, Ο εφαρμοστής του ποινικού δικαίου μπροστά στη σύγχρονη νομική πραγματικότητα, Πλογ 2001, 805, *Παπαδαμάκης*, Πρόσφατες τάσεις και θέσεις της νομολογίας του Ακυρωτικού στο χώρο του ποινικού δικαίου, τιμ. τόμ. Δ. Σπινέλλη, 2001, 727, *Πανούσης*, Θεωρία του χάους και εγκληματολογία, ΠοινΔικ 2001, 403, *Ξανιδάς*, Παρατηρήσεις επί των προτεινομένων τροποποιήσεων στις διατάξεις του συντάγματος σχετικά με θέματα δικαιοσύνης, ΠοινΔικ 2001, 170, *Τσήτσουρα*, Νεότερες τάσεις στη θυματολογία, Πλογ 2001, 721, *Χαραλαμπάκης*, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, Πλογ 2001, 381, *Χαραλαμπάκης*, Η εικόνα του ποινικού δικαίου στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα, Πλογ 2001, 809, *Χαραλαμπάκης*, Ποινικό Δόγμα και διωκτικές «ανάγκες», Πλογ 2001, 1233, *Ανδρουλάκης*, Η ποινική δογματική και η απήχησή της στην πράξη 50 χρόνια μετά (ένα παράδειγμα), ΠοινΧρ 2002, 289, *Bottomley*, Έγκλημα και ποινική δικαιοσύνη στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα, ΠοινΔικ 2002, 640, *Γιαννίδης*, Η χρησιμότητα και η επάρκεια της δογματικής του ποινικού δικαίου στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΠοινΧρ 2002, 580, *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Οι γενικές αρχές του ποινικού δικαίου στο καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠοινΔικ 2002, 1066, *Λαμπροπούλου*, Κοινωνίες σε «κίνδυνο» και αίσθημα ανασφάλειας, ΠοινΔικ 2002, 556, *Μαγγανάς*, Κοινωνικά προβλήματα και ποινικός έλεγχος, ΠοινΔικ 2002, 47, *Μυλωνόπουλος*, Ο Ποινικός Κώδικας ανάμεσα στο παρόν και στο μέλλον, απολογισμός και προοπτική, Πλογ 2002, 5, *Παπαθεοδώρου*, Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική, 2002, *Παπαχαράλαμπος*, Το ποινικό δίκαιο του «εχθρού»: Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, τρομοκρατία και έκτακτη αντιτρομοκρατική νομοθεσία στις ΗΠΑ, ΠοινΔικ 2002, 189, *Παρασκευόπουλος*, Η επίδραση της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής στο ποινικό δικονομικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2002, 583, *Χαραλαμπάκης*, Διαχρονικά και επίκαιρα προβλήματα του ποινικού δικαίου, Πλογ 2002, 11, *Χαραλαμπάκης*, Βασικοί προβληματισμοί ως προς την αντιμετώπιση του διασυνωριακού εγκλήματος από το ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2002, 97, *Γιαννουλόπουλος*, Τρομοκρατία και ατομικές ελευθερίες στις ΗΠΑ μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, ΠοινΔικ 2003, 1379, *Μπιτζιλέκης*, Η ηθική νομιμοποίηση του ποινικού δικαίου, ΠοινΧρ 2003, 385, *Πανούσης*, Η εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας, 2003, *Σπινέλλη*, Ποινικές (:) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους, ΠοινΧρ 2003, 97, *Δημητράτος*, Ποινικό δίκαιο και κράτος δικαίου στη σύγχρονη εποχή, ΠοινΔικ 2004, 598, *Μυλωνόπουλος*, Ποινικό δόγμα και διεθνοποίηση της ποινικής δικαιοσύνης – Πρόδος ή οπισθοδρόμηση; ΠοινΧρ 2004, 865, *Παπαγεωργίου-Γονατάς*, Προβληματισμοί στα νέα πεδία εφαρμογής του ποινικού δικαίου, ΠοινΔικ 2004, 840, *Παύλου*, Το ποινικό δίκαιο και οι «αποφάσεις-πλαίσιο» της Ε.Ε., ΠοινΧρ 2004, 961, *Ζαχαρής*, Σύγχρονες μορφές εγκληματικότητας, ΠοινΧρ 2005, 480, *Λίβος*, Το πρόβλημα της ασφάλειας και η ασφάλεια ως πρόβλημα, Τιμ. Τόμ. Ι. Μανωλεδάκη, τ. Ι, 2005, 185, *Μανωλεδάκης*, Κοινωνία της διακινδύνευσης μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, σε: Ανθόπουλου/Κοντιάδη/Παπαθεοδώρου, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, 2005, 184, *Σωτηρέλης*, Τρομοκρατία, πολιτικό έγκλημα και δημοσιότητα της δίκης, Τιμ. Τόμ. Ι. Μανωλεδάκη, 2005, 223, *Χρυσόγονος*, Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια, σε: Ανθόπουλου/Κοντιάδη/Παπαθεοδώρου, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης,